

(0)

(1)

Gral

Urednik
Zoran Hamović

Likovna oprema
Dragana Atanasović

Naslov originala
Alan Paton
KONTAKION
FOR YOU DEPARTED
© Alan Paton

(2)

ALAN PATON

Kondak
tebi preminuloj

Prevela sa engleskog
Biljana Dinčić

1998

CLO

(3)

Davidu i Džonatanu

(4)

(5)

1

Dečaci su se u nedelju popodne vratili u Johannesburg. Bio je 26. oktobar 1967, ali ti to nisi znala. Otišli su da srede neke svoje stvari, ali su znali da će se brzo vratiti. Rej Svort ih je odvezao na aerodrom da bih mogao da ostanem s tobom. Na moje iznenađenje, vratio se oko šest sati i rekao *Znam da u ovo vreme obično popiješ čašicu pića, pa mi pade na pamet da bi možda hteo da piješ u društvu.* Malo je nedostajalo da mu ponudim piće u salonu, jer se na tvom licu moglo videti da ti se primiče kraj. Ipak, ostao sam u tvojoj sobi, našoj sobi od onog dana kada više nisi mogla da je napustiš.

Sedeli smo tako u tvojoj sobi. Pitao sam se da li je trebalo da donesem paravan. Ali nisam to uradio. Kad je Rej otišao, došla je Kvini da preuzme dežurstvo i rekla mi *Oče, ja ću preko noći da bdim u sobi.* Četiri puta sam ustajao da proverim kiseonik. Disala si plitko, ali lako, ne sa onim bolnim naporom, onim stravičnim ritmom, kao da se podiže poklopac kutije, potom zastaje, a zatim s treskom pada, da bi se ponovo digao, s grčem od koga posmatraču puca srce. Kao da ti je priroda, skrenuvši pažnju sa prvobitne patnje, zadala drugi, neizlečiv udarac.

U šest ujutru, po četvrti put sam proverio bocu sa kiseonikom. Zatim sam zaspao. U pet minuta do sedam Kvini me je pozvala i rekla *Oče, umrla je.* Otišla si, o ti najhrabrija i najodanija. Poljubio sam tvoje još toplo lice i rekao *Mirno spavaj, ljubavi moja.* Molio sam se da počivaš u miru. Nisam plakao. Počeo sam da pripremam tvoju sahranu.

2

Kada sam te prvi put sreo? Mislim da je to bilo negde februara 1925. na teniskom igralištu u Iksopu.

Sećam se da si bila nestašna, puna poleta, duhovita. Igrala si svim srcem, trijumfujući kad si dobijala i odlučna kad si gubila. Imala si dvadeset osam godina, bila si udata za čoveka kome se tvoja porodica protivila jer je bio u odmaklom stadijumu tuberkuloze. Meni je tada bilo dvadeset dve godine, bio sam mlad, pun žudnje, bistra oka, neiskvaren, nestašan i poletan kao i ti. Bio sam profesor gimnazije u Iksopu, čije je celokupno osoblje, osim gospođe Hemfriz, bilo mojih godina.

Tvojoj sestri Red bilo je dvadeset šest godina. Bila si zabrinuta što se još nije udala, i mislim da si želela da se ona i ja zavolimo. Pozvala si nas na večeru, ali iako si gajila ta očekivanja, ona te večeri nisu bila podsticana. Kad smo otišli, muž ti je rekao *Taj momak se zaljubio u tebe*. Sada ne mogu da se setim šta si mu odgovorila. Ali bio je u pravu.

U kom smislu? Zato što je to bila najčistija ljubav na svetu, koja nije žudela za posedovanjem. Ne sećam se da li mi je uopšte padalo na pamet da te dotaknem. I ne shvatajući potpuno, dao sam ti svoje srce. Iako sam se na teniskom igralištu smejavao i zadirkivao te, bio sam neiskusni i stidljiv. Imam svoju fotografiju iz tog vremena. Na tom licu nije bilo ni trunke lukavosti.

3

Prvo sam pozvao doktora, a zatim naše sinove. Rekao sam im *Gospođa P. je umrla*, jer su tu reč izgovarali sa više nežnosti nego reč mama. Zatim sam javio svim našim bliskim prijateljima. Zamolio sam doktora za dozvolu da pogrebници dođu u 9³⁰, jer sam hteo da te Elizabeta vidi. Pitao sam Terezu, Anu, Zikali i Alfreda da li žele da te vide jer mi je tvoje telo izgledalo neizmenjeno i oni su svečano ušli, a Tereza i Ana su plakale. U devet sati stigla je Elizabeta i požurila da te vidi, a ja sam smaknuo čaršav koji je doktor stavio pre-

ko tvog lica, a ona je kriknula na afrikansu *Slaap gerus, my nooi* (*Počivaj mirno, gospodarice moja*). Meni se obratila rečima *Ons kan niks doen nie, dis God wat alles doen* (*Ništa se ne može učiniti, sve je u Božjim rukama*).

Izneli su te u 9³⁰. Posmatrao sam kako odlaziš ili, bolje rečeno, posmatrao sam kako odlazi tvoj sanduk. Ma šta rekao, desila mi se velika promena, kao i ovoj kući, i ovom životu, svim godinama provedenim zajedno, i putovanjima i praznicima, porodičnim igrama i večerama kod *Džordža i Salvadora*, kad se nešto proslavljalo, našim prijemima u kući, koji su se razlikovali od svih prijema na koje sam išao, svemu je došao kraj. Teško je u to poverovati, ali nema mesta sumnji, pošto je krevet u kojem si toliko dugo ležala sada prazan.

4

Nova godina. Prva Nova godina od 1926. kako nisi sa mnom (osim u četiri navrata kada sam bio na putu). Svi mi žele srećnu Novu godinu.

Denis je juče doneo tvoju fotografiju. Ti je nisi volela, ali ja je volim. To je lice nekog ko zna za patnju, ozbiljno i snažno. Nalazi se tamo gde joj je mesto, sa mojom fotografijom i sa fotografijama naših sinova, snaja i unučića. Ova slika se mnogo razlikuje od slike iznad mog kreveta koja je, koliko se sećam, snimljena pre tri godine. Tako si ljupka na njoj. Patnja će doći kasnije.

U mislima se vraćam drugim slikama. Na jednoj od njih si u crnini. Na drugoj na sebi imaš smeđe-bež kariranu haljinu. Bilo je to tvoje prvo opuštanje posle tmurnog vremena koje je zauvek prošlo. Voleo bih da mogu da ga oživim, jer to su bili dani moje prve ljubavi.

Otišao sam u Iksopo februara 1925. Igrao sam s tobom tenis i bridž, i večerao u tvojoj kući. Zatim sam

24. maja, koji je tada bio Dan Imperije, otišao kući u Pitermaritsburg na kratak odmor. Dvadeset petog maja dogodilo se nešto što je odredilo moj život. Umro je tvoj muž.

Ne mogu sada da se setim kako sam čuo za to, šta sam u tom trenutku pomislio. Ne mogu da se setim. Čak se ne mogu setiti ni da li sam pomislio da želim da se oženim tobom. A ne mogu ni da se setim šta sam ti rekao kad sam te ponovo video. Ne znam čak ni da li sam te oslovio po imenu.

Ali sećam se sumorne crnine. Vratila si se u Morningvju, u kuću svog detinjstva, i prolazila si pored škole, pored kuće u kojoj si živela sa mužem, da bi došla do kancelarije u kojoj si radila. Mardžori mi je jednom rekla *Zašto Dori nosi tu užasnu odeću?* Nisam ništa odgovorio, ali sam se u duši slagao s tobom. Iako ja o tome pišem, moja ljubav je bila čista kao suza.

Ne mogu da se setim ni da li sam te uopšte video, ili da li si otišla. U julu sam i ja otišao jer je počeo školski raspust, i nisam te video sve dok se u avgustu nisam vratio.

5

Nastavio sam da spavam u našoj sobi i kad su te odneli. Izgovarao sam svoje molitve kraj tvog kreveta, ali mislim da mi prazan krevet ništa ne znači. Užasavam se prazne kuće, puste, neme kuće u kojoj te nema, kuće u kojoj si me očekivala sa mojih putovanja. Tog vremena ću se uvek sećati, jer je to bilo vreme kad si otvoreno pokazivala svoju ljubav i zadovoljstvo. Nisi to činila često jer si po prirodi bila zatvorena.

Te prve večeri Pet i Šakuntala su mi gore doneli večeru. Pričali smo uglavnom o tebi. Bili su mi velika uteha.

(10)

6

Kad sam se avgusta 1925. vratio u Iksopo, u školu, zamolila si me da tvojoj sestri Ruti dajem časove matematike. Ruta je imala šesnaest godina i bila je veoma stidljiva, i ti si je često zadirkivala zbog mene, što joj je bilo veoma neugodno. Tvoji roditelji i Red su bili u Engleskoj, i ja sam sve češće posećivao Morningvju. Ipak, ne mogu da se setim kako sam te oslovljavao.

Jedne stvari se *dobro* sećam, a to je da nam je bilo lepo zajedno. Provodila si sa mnom mnogo više vremena nego s bilo kim drugim, izuzimajući Rutu i Garija. Jedne večeri odlučila si da mi u sobici, u kojoj sam sa Rutom radio matematiku, gledaš u dlan. Rekla si mi da mi je karakter snažan, ali ničeg drugog se ne sećam, izuzev da su moje ruke bile u tvojim. Ti si to znala, ali nisi znala da je i moje srce bilo tamo.

Šta si postigla gledajući mi u dlan? Koliko se sećam, nikad posle toga nikome nisi gledala u dlan. Što se mene tiče, nisam ni pokušavao da te dotaknem. Moja ljubav je bivala sve jača, ali nisam se usuđivao da je pokažem. Verovatno ju je odavao prostodušan pogled. Da li si znala? Zar ti nije bilo na pameti da ti je muž umro pre samo mesec dana i da si već doživela ljubav, a da sam ja bio mladić koji još nije doživeo ljubav? A ti si mnogo volela, jer si se udala protiv volje svoje majke, i ako si se u životu ikoga plašila, bila je to tvoja majka. Da li si znala šta radiš?

7

Dvadeset četvrti oktobar 1967. Obasipaju me telegramima, po šest, po deset odjednom, skoro svakog sata. Srce mi je ispunjeno bolom i ponosom.

Večerao sam sa Denisom i Devi, a zatim sam otišao

(11)

na aerodrom da dočekam naše sinove. Sedeli smo do dva ujutru i pričali o tebi.

Koga žalimo sebe, ili osobu koju smo izgubili? To me je pitala tvoja prijateljica Amabela sa Novog Zelanda. Napisaću joj da sam za protekle dve godine često žalio tebe i ponekad sebe, ali da sada žalim samo sebe.

Prvi put sam te žalio septembra 1965, kada smo odseli kod Rut Hejman u Johanesburgu. Tužno je bilo gledati tvoje očajanje, tvoju neprekidnu borbu za dah. Ali prvu veliku patnju osetio sam januara 1967, kada mi je doktor rekao da imaš hipostatičku pneumoniju, hroničnu pneumoniju sa kojom nisi imala snage da se boriš i koja će jednog dana, možda, uzeti maha i odneti te.

Dok sam se te večeri vozio kući iz Bolnice kralja Džordža V, spopadali su me napadi bola. Pojavili bi se negde u meni i stizali do grla, kao neka neverovatna mešavina fizičkog bola i patnje. A onda su mi grunule suze. Ali patio sam i zbog tebe, jer se tvoj hrabri život primicao kraju. Zbog tebe, tako pune nade, tako željne svega, tako odlučne da budeš bez boce sa kiseonikom, tako odlučne da se opet dobro okupaš. I zbog sebe, jer sam znao da je to nemoguće.

8

Devetnaesti septembar 1925. Večerao sam u Morningjuu i posle toga smo sedeli kraj vatre. Gospođa Koks je otišla da spava. Koliko smo sedeli? Sve do jutarnjih sati 20. septembra. Digla si se sa stolice i sela na pod. Zatim si se požalila da ti je neudobno. Onda sam ti ja sa neočekivanom hrabrošću predložio da se nasloniš na moja kolena. A ja sam sa neverovatnim kuvavičlukom, koji je usledio posle moje neverovatne hrabrosti, samo spustio dlanove na kolena. Zatim si ti, možda nestrpljivo, ispružila ruke da bi popravila kragnu na bluzi i naši su se dlanovi dotakli, moje ruke su te

obgrlile, glava mi je bila priljubljena uz tvoju, podigla si glavu i mi smo se poljubili; ja sam rekao *Volim te*, a ti si odgovorila *I ja tebe volim*. Ne sećam se koliko sam posle toga ostao. Kad sam najzad krenuo, otpratila si me do kraja verande i, kad si me poljubila za laku noć, priljubila si se uz mene kao niko pre toga. I ja sam, znajući da si čestita žena, otkrio šta znači biti voljen.

Sve drugo je bilo nedorečeno, osim jedne stvari, a to je da smo neko vreme svoju ljubav morali da držimo u tajnosti, jer je tada bio takav red.

A ja sam otišao kući kao neko kome su se otvorile rajске dveri.

9

Dvadeset peti oktobar 1967. Pristižu telegrami, ovoga puta iz Kanade, Sjedinjenih Država, Velike Britanije i Italije. Tvoja sahrana je zakazana za tri popodne. Samo ćemo ja, David i Nensi, Džonatan i Margaret doneti cveće. Odlazim u baštu i gledam ljiljane svetog Josifa, za koje si uvek govorila da sam škrt što ih ne berem. Zapitao sam se zašto poručujem cveće? Otkazao sam porudžbinu i nabrao cveće koje dotad nisam brao iz cicijašluka. Gospođa Koulz ga je aranžirala i dala mi kartu na kojoj sam napisao od Alana, sa ljubavlju i zahvalnošću .

Ja upravo to i činim. Izražavam zahvalnost za sreću koja nam je bila data u životu, za ljubav koja je pobedila sva iskušenja, za ljubav prema drugima koja je pobedila rasne predrasude i običaje, i bila pružena svakome kome je bila potrebna, i koja je bila tako obilato uzvraćena meru dobru i nabijenu i stresenu i prepunu daće vam u naručje vaše¹ to je prava istina. Ali to se dešava samo kad se čovek daje onako kako si ti to umela. Zato su te skoro svi voleli.

¹ Jevandelje po Luki, 6:38; *prim. prev.*

Dvadeseti septembar 1925. Kako ću danas da držim čas? Kako se silazi s neba? Kako čovek izgleda kad mu se ceo život preobrazi? Pa ipak, niko nije video auru božanske svetlosti. Iako sam držao čas kao i uvek, iako sam polovinom svesti bio predan poslu, druga polovina je bila zaokupljena neverovatnim saznanjem da me voliš i da si me zavolela u najnepogodnije vreme. I oduševljenjem što ću te videti u devet uveče, kad završim posao u muškom internatu. Voleo bih da mogu da se setim kako si izgledala kad sam najzad stigao, i šta ti rekla, ali ne mogu.

Blaženstvo je, mislim, prava reč za te davne dane. Za vreme mog prvog slobodnog vikenda veći deo vremena sam proveo s tobom. Ti si mi lično pripremila nedeljnu večeru i pamtiću dok sam živ koliko sam bio srećan što me služiš. Nikad mi nije nedostajala ljubav porodice i prijatelja, ali ovo je bilo nešto samo moje, nešto što neću ni s kim deliti. Gospođa Koks je, pretpostavljam, sve to gledala sa odobravanjem. Da li smo još nekom rekli? Da li si rekla Ruti? Kada su počeli da shvataju?

Jedno popodne ti, tvoj rođak Elvin i ja išli smo Hajflets putem u bolnicu Hrista kralja. Kad smo stigli, seli smo na klupu, a onda si ti ispisala štapom po zemlji inicijale D. O. L., ili je to uradio Alvin. Onda je Alvin izbrisao L i zamenio ga slovom P, smešeći se značajno. Možda sam i pocrveneo, ali bio sam ispunjen ponosom.

U petnaest do tri David, Džonatan i ja krenuli smo u crkvu. Bio sam prilično miran sve dok nismo prešli novi most i krenuli ka crkvi Svete Agnese. A onda mi se učinilo da će me crkvena porta preplavljena automobilima obeshrabriti, ali to se nije dogodilo. Osim

toga, i sama crkva je bila prepuna ljudi svih nacija pod suncem, baš kako bi i ti želela. Na tvom sanduku stajala je grančica ljiljana svetog Josifa, jednog od najlepših cvetova bele boje.

Posle uvodnih rečenica otpevali smo dvadeset treći psalm a zatim je nadbiskup Pedžet pročitao stihove koji počinju rečima I ugledah novo nebo i novu zemlju . Posle toga je hor naselja Bota Hil otpevao Isuse, prijatelju moje duše , koju sam izabrao za tebe.

A onda je govorio nadbiskup. S naporom je došao do predikaonice i bilo je jasno da ga kolena strašno bole. Mari Del je želeo da nadbiskup govori sa stepenica, ali on to nije hteo. Činio je veliku stvar i hteo je da je obavi kako treba. Između ostalog je rekao:

Blгодарimo Bogu što je Alanov književni rad rezultat njihovog zajedničkog napora; zahvaljujemo Bogu za njihovu velikodušnost i gostoljubivost prema svim ljudima; za njihovo hrabro poštovanje hrišćanskih ubeđenja, za hrabro zajedničko preživljavanje briga i razočarenja, a u poslednje vreme i bolesti, nevolje i patnje.

Posle njega Mari je pročitao pouke koje počinju rečima: Čoveku koga je rodila žena preostalo je malo vremena da živi ; od molitvi bila je Gospode, učini me oruđem mira Tvojega . Zatim smo svi zapevali iz sveg glasa Sada zahvalimo svi našem Gospodu . Mnogi su te tamo žalili, ali to je pre svega bila služba zahvalnosti.

Posle blagoslova odvezli su tvoj kovčeg do vrata, a David, Džonatan, Mari i ja smo ga odneli na rukama do mrtvačkih kola. Tako se završilo najčudesnije opele kojem sam prisustvovao.

Ti srećni dani. Pišem o njima sa neverovatnom čežnjom da ponovo imam ono što se ne može imati; tako moja želja, da oživim ono što se ne može oživeti, u

stvari počinje da se bori protiv mog saznanja, konačnog i neizbežnog, da je to nemoguće. Čudno je da se to dešava baš meni, meni što sam uvek pokušavao da živim razumno. I znam da je to neka vrsta ludila, i mogu da zamislim šta bi moglo da se dogodi onome ko nema snage da mu se odupre. Jer, konačno, ja ne želim da živim u prošlosti, mada shvatam da neki to žele, tako da na kraju tako i postupaju.

Deo moje čežnje je zbog mene samog, za mojom mladošću, za danima moje prve ljubavi. Ali jedan deo je i za tobom i onim danima kada nije bilo veće radosti od toga što pripadam tebi, što ti pripadaš meni, što sam deo tvog života, što znam tvoje misli, šale, što shvatam tvoje ambicije, i što sam oprezno i postepeno predstavljan tvojim prijateljima. Činila si to tako srdačno da sam bio ispunjen ponosom, znajući da te neki mogu osuditi što si tako brzo ponovo nekog zavolela.

Ispričala si mi da si bila ubeđena hrišćanka i da si se molila Bogu, ali da je tvoj suprug bio bez ikakvih verskih ubeđenja i da si prestala da veruješ i da se moliš. Ali nadala si se da ću ti ja pomoći da se vratiš veri. Bogu hvala, ja nisam ni pokušavao da ti popujem ili da se raspravljam s tobom, jer sam još u najranijoj mladosti smatrao da je to najuspešniji način da te pridobijem za veru. Stoga sam pokušao da te pridobijem za veru voleći te nežno i svim srcem, i što sam mogao nesebičnije. Bilo mi je dato da budem velikodušan u ljubavi, ali sada sam samog sebe prevazišao i tebi, što si odjednom ostala sama, to je bilo kao melem na ranu, i ti si bila oduševljena i zahvalna.

A sve su te uspomene prožete ljubavlju koju sam osećao prema mestu u kojem si rođena. U to vreme predeli u Iksopu sastojali su se od zatalasanih brežuljaka, prekrivenih travom bujnom od kiša i izmaglica. Mnogi dečaci i devojčice iz škole poticali su sa ovih zelenih zatalasanih farmi, Anart, Lok Bujg, i Benmor, i

Voterford. Koliko sam samo puta šetao preko ovih brda do farmi, ponekad obavijen maglom, i slušao kako titihoja plače. Farmeri obično veoma cene profesore srednje škole, pretpostavljam uglavnom zato što ih smatraju učenicim. Bio je to moj prvi doživljaj u tom svetu i ja sam svim srcem kročio u njihov život. Nijedan zaljubljenik nije srdačnije prihvatio rodno mesto svoje drage nego što sam ja tvoje. Pa i selo. O, kad bi mogla da pročitaš ove reči!

Ti srećni dani. A to ne znači samo najlepši dani u životu, to znači da se više neće vratiti, izuzev u sećanju.

13

Bila je to moja želja da sa Davidom i Džonatanom stojim ispred crkve posle službe, da bih dočekao one koji su želeli da razgovaraju s nama. To je zdrava i ispravna želja, a i praktična, jer je uteha neizmerna. Takvo iskustvo nisam pre toga stekao, a sećanje na taj trenutak snažno je kao i sećanje na onaj davni dan kad sam te prvi put zagrlio. Moja sestra Dori mi je napisala da je crkva bila ispunjena ljubavlju i te reči mogu da zvuče otrcano, ali koje bi druge mogle da se upotrebe? Ta ljubav nas je preplavljivala i van crkve, ispunjavajući me takvim ponosom da je patnja vidljiva patnja bila potisnuta. Nadbiskup je rekao da je za tebe to morao biti pobedonosni odlazak jer se pridružuješ onima koji su *dobar rat ratovali, trku svršili, veru održali*² i mir stekli.

A i bilo je tako. A činilo ga je pobedonosnim to što su te u ovoj zemlji straha i podeljenosti voleli ljudi raznih rasa i iz raznih sredina. I ja sam delio tu ljubav bio je to naš rad, naš dom i naš mir i ponos i zahvalnost su sputavali patnju. Fatima, koja je bila visoka jedva me-

² Dobar rat ratovah, trku svrših, veru održah. Timotiju poslanica druga (ap. Pavle), 4:7

tar i po, ispružila je ruke i povukla naniže moju glavu ka svojoj, i taj gest, koji su toliki beli Južnoafrikanci smatrali gnusnim, ne osuđuje se u prisustvu smrti. Ne bi trebalo da se osuđuje ni u prisustvu ljubavi, ali nije tako.

Usuđujem se da pomislim da su neki ljudi, koji su nam godinama okretali leđa zbog naših ubedenja i našeg rada, i koji bi bili šokirani što me grli žena koja nije bela, sada bili zbunjeni i da bi sada smatrali čašću ono što su nekada smatrali sramotom.

Kad su se najzad svi razišli, Mari Del nas je odveo u krematorijum i predao tvoje telo plamenu. Pitali su me da li želim tvoj pepeo, a ja sam odgovorio *ne*. Pitali su me i da li želim ploču u vrtu sećanja, a ja sam rekao *ne*. Ne želim ploču u crkvi. U svakom slučaju, Sveta Agnesa zbog nečeg nema ploču. Ali sam rekao nadbiskupu da bih želeo da negde na prostoru Svete Agnese postoji neki zid na koji bi mogla da se postavi ploča. Rekao je da će o tome razgovarati sa starešinom crkve. To ću uraditi ako bude dozvoljeno. Zaista ne znam zašto. Mislim da je to sigurno zato što želim da tamo bude neki dokaz o tome da si nekad živela na zemlji, volela i bila voljena.

Lepo spavaj, ljubavi moja.

Sa svetima upokoj, Hriste, dušu sluškinje Tvoje, gde nema bolesti ni žalosti, ni uzdisanja, no gde je život beskonačni.

Ti si, Gospode, jedini besmrtni; stvorio si i sazdao čoveka. A mi smo zemni, od zemlje sazdani, i u istu zemlju ćemo otići, kao što si Ti, Stvoritelju moj, zapovedio i rekao mi: Zemlja si, i u zemlju ćeš otići, kuda svi mi ljudi odlazimo, tvoreći nadgrobno ridanje pesmu: Aliluja!

*Sa svetima upokoj, Hriste, dušu sluškinje Tvoje, gde nema bolesti ni žalosti, ni uzdisanja, no gde je život beskonačni.*³

³ Prema Kondaku *So svjatimi a u pokoj*, na pravoslavnom opelu i parastosu. Citirano prema prevodu oca Justina Popovića.

Tako i ja plačem nad grobom i kličem svoju pesmu, aliluja, aliluja, aliluja.

14

O, šta sam zgrešio? Da li sam bio previše nametljiv ili previše posesivan? Ili te je mučilo osećanje krivice što si tako brzo zavolela? I sada mogu da te vidim kako stojiš pored istog kamina pred kojim si mi davno potvrdila da me voliš. I, koliko mogu da se setim, rekla si mi *Postoji jedna stvar koja treba da ti je jasna, a to je da te nikad neću voleti kao što sam volela svog muža.*

Ne mogu sada da se setim da li sam nešto rekao. Izleteo sam na onu istu verandu na kojoj si se privila uz mene i pošao mračnim, neosvetljenim putem do muškog internata u kojem sam stanovao. Internat je bio u mraku, i ja sam ušao u svoju sobu i očajan legao u krevet. Nisam razmišljao o budućnosti, bio sam jedino u stanju da razmišljam o patnji sadašnjeg trenutka. Odjednom si se izmenila u ženu koju dotle nisam poznavao, jer je ona žena koju sam znao bila nežna i umiljata, srdačna i duhovita. A ovo je bila žena koja govori jednom mladiću, iskusna žena koja se obraća nevinom mladiću, objašnjavajući mu da ne sme ni da pomisli da ljubav koju on oseća prema njoj može da se poredi sa ljubavlju koju ona oseća prema njemu.

Možda, ipak, nisam u pravu. Nisi ti govorila na osnovu iskustva, nego zbog nepoznavanja suštine ljubavi. Jer kod iskrene ljubavi čovek se daje, i uopšte nije važno da li je i pre toga davao sebe. Ako bih se ponovo oženio, i to iz ljubavi, opet bih dao sebe, i rekao bih toj ženi jednom sam već dao sebe, a sada ponovo dajem sebe, bez rezerve, i voleću te i paziću te. Ali, dok ovo pišem, meni je šezdeset četiri godine, a ti si to onda izjavila u dvadeset osmoj godini, ne znajući da se, ako ljubav treba porediti, to ne saopštava voljenoj oso-

bi, osim ako, naravno, ona nije pobjednik na nekom takmičenju.

Nisam razmišljao o tim stvarima u svojoj sobi u internatu. Pretvorio sam se u patnju, kao da me je neko išibao. Ipak sam nešto odlučio, a to je da više nikad ne odem tvojoj kući. Nije to toliko bila odluka, koliko je bilo shvatanje da više nikad neću moći da ti pogledam u oči. Ne sećam se da li sam bio besan, ne sećam se ni da li sam pomislio da je mojoj ljubavi došao kraj, sećam se samo da sam shvatio kako ne bih mogao ponovo razgovarati s tobom.

A onda su se vrata moje sobe otvorila i ponovo zatvorila, i ti si stajala pored kreveta, plakala si i volela i molila za oprostaj i dobila si ga.

Sada ne mogu da se setim šta smo rekli jedno drugom. Ne mogu da se setim ni da li si rekla da ćeš me voleti svom ljubavlju koju si u stanju da mi pružiš. Čini mi se da je radost pomirenja potisnula potrebu za razgovorom. To je, naravno, bilo pogrešno, ali ja sam tada bio samo dvadesetdvođodšnjak koga teši neko ko ga je povredio, i bilo je van mojih moći da ti kažem

Hajde da sada konačno vidimo gde smo.

Ali čak i radost treba da bude razumna. Bila si u mojoj sobi kasno uveče i, da su nas zatekli tamo, skoro je sigurno da bih ja bio otpušten, a ti osramoćena. Mislim da ispovest o tvojoj prekoj potrebi da tešiš i dobiješ oprostaj ne bi vredela mnogo kod vlasti, s obzirom da je to bilo 1925. Ali kako da odeš, postavljalo se pitanje? Ako odeš sama i ako te neko vidi, to neće biti ništa bolje nego ako krenemo zajedno i neko nas vidi. Na kraju sam ja prvi izišao iz sobe i, pošto sam konstatovao da svi u internatu čvrsto spavaju, vratio sam se u sobu i rekao ti da je situacija čista. Kad si izišla i kad se nije pojavio nijedan obestan redar, i ja sam se iskrao, pa smo zajedno krenuli mračnim putem u Morningvju.

To veče je bilo naročito značajno iz jednog razloga. Nismo više mogli da pominjemo tvog muža. Ja ga ni-

sam pominjao sve do 1966, godinu dana pre tvoje smrti. Džonatan je bio kod nas i pitao nas zašto moramo da imamo dva prstena za salvete, jedan sa slovom D i drugi sa slovom B. A ti nisi htela da mu odgovoriš. Ja sam bio taj koji je dao odgovor *To je početno slovo imena prvog muža tvoje majke.* Džonatan je bio zapanjen i rekao je *Ne misliš valjda ozbiljno? Mora biti da se šališ?* Ja sam odgovorio *On je umro i ja sam se posle tri godine oženio tvojom majkom.* Ali ti nisi dodala ni reč. Posle si rekla Margareti *U tome nije bilo ničeg skandaloznog.*

Kakva smo čudna stvorenja mi ljudi! Kako samo počinjemo da se volimo, da brinemo jedno o drugom za vreme čitavog našeg zajedničkog života, i da jedni drugima odobravamo teritorije na koje niko drugi ne sme da kroči, da podnosimo naše mane i slabosti, i da se zbližavamo sve dok ne počnemo da mislimo isto o svim stvarima do kojih nam je najviše stalo, da radamo decu i da njihovu sreću i dobrobit stavljamo iznad svega, i da im pružamo sigurnost i bezbednost, sve dok ne budu u stanju da ih sami pronađu, kako se sve to uopšte može dogoditi u ovom nesavršenom svetu, samo Bog zna.

15

Bujica telegrama počinje da se smanjuje, ali sada kreće bujica pisama. Pisma se puno razlikuju od telegrama, ona vas mogu naterati da zaplačete. Stiže ih po deset, dvadeset dnevno, i dolaziće nedeljama pre nego što bujica počne da se povlači.

Kad stignu pisma, sednem da ih čitam i plačem čitajući ih, naročito ona koja govore o tvojoj toplini i hrabrosti, o tvojim kvalitetima i duhovitosti. Neki ljudi pišu da si mi bila ravna što se tiče duhovitosti, što je nesumnjivo kompliment za oboje. Jednoga dana, dok

sam čitao, iznenada sam briznuo u plač jer je sve to otišlo u nepovrat, i jedan napad je vodio u drugi, a drugi u treći. Bio je to bol, čist i jednostavan, neprekidan, nepomučen ni ponosom ni zahvalnošću. Poslednji put sam jecao u svojoj kancelariji u popravnom domu Dipklof, 30. juna 1948, a gospodin Vervej me je čuo i zatvorio vrata.

A evo danas, jedanaest nedelja posle tvoje smrti, stiže pismo od Normana u izgnanstvu, i ja ponovo plačem. On mi piše:

Ti bolje od svih znaš koliko su gospođu P. voleli i zašto. U poslednje vreme sam pokušavao i sâm da shvatim koja je to njena osobina doprinela da bude toliko voljena. Mislim da je to bilo zato što je bila istovremeno i voljena starija sestra i majka. Mi je nismo gledali sa strahopoštovanjem, ali smo je uvažavali. Bila je vesela, prirodna, zabavna, a umela je da bude i raskalašna (mislim naročito na stihove koje su ona i Valter imali običaj da razmenjuju), ali je posedovala i veliku moralnu snagu. Nije negovala dostojanstvo, a ipak ga je imala i mislim da je umela da bude vesela i, kako bi moja tetka rekla, drska, jer je bez imalo sujete znala da u važnim stvarima bude čvrsta i plemenita. Ono što si o njoj rekao Morisu prikazuje njene kvalitete bolje nego išta što bih ja mogao da kažem. Bila je odlučna i odana. Sledila je tvoj put koji nije bio lak, rado, hrabro i predano. Jeits u onoj svojoj divnoj poemi *Uskrs 1916* kaže:

Suviše dugotrajna žrtva može da okameni srce. Ali u ovom životu ništa nije moglo da okameni srce gospe P. U njemu je bilo topline i snage. Volela je ljude i uživala u njima. Njena snaga nije (po mom mišljenju) poticala od negiranja zla, nego od priznavanja dobra, zbog čega su je mladi (koji su veoma svesni nesavršenosti svojih karaktera, ma koliko se pretvarali) voleli i cenili, i želeli da budu u njenoj blizini.

Ja znam, gospodine P., da ste i vi snažni, ali znam i to da ta snaga ne olakšava bol. Molim vas da primite k

znanju da svi vaši prijatelji često misle na vas i da vas vole. Leo i Moris znaju da vam pišem i pozdravljaju vas.

Meni su ove reči bile savršene. Veselost, zabavnost i ono što bi Normanova tetka nazvala drskost to je ono po čemu te pamtim sa teniskog igrališta u Iksopu. Za tvoju moralnu snagu ću tek saznati. Ali ja sam te zavoleo zbog tvoje obesnosti. A kako sam bio ljubomoran kad si prema drugima bila bezobrazna! Kako si samo zavitalavala onog stidljivog mladog Džoka koji je radio na farmi tvog oca i kako si imala običaj da mu se obraćaš sa škotskim akcentom! Ne bi me iznenadilo da čujem da je i on bio zaljubljen u tebe. Bio je ćutljiv i ozbiljan i imao je običaj da te posmatra (tako sam mislio) pogledom punim divljenja. Ne sećam se dobro, ali mislim da sam se prepirao s tobom (da li je to bilo iz ljubomore, ili zbog brige za Džoka?). I mislim (kako bih želeo da mogu da se setim svega toga!) da si prestala s tim, ali da li je to bilo zbog mene, ili zbog Džoka, sada je suviše kasno da se sazna.

Postepeno sam prestajao da budem ljubomoran i prihvatio sam obest kao deo tvoje prirode. Kao da te sad gledam kraj vrata kako dočekuješ naše prijatelje, žene sa osmehom i naklonošću, a muškarce sa onim veselim, nestašnim pogledom u očima. Bez sumnje seks, ali čudesan.

Zajedno sa Normanovim pismom stiglo je i pismo od Krišne Šaha, koji kaže da je Los Anđeles selendra i da je tek u Njujorku saznao za tvoju smrt.

Ne mogu da poverujem u vest o Dori. Njen zvonki smeh odzvanja mi u ušima i njeni gestovi puni topline stalno su mi pred očima. Ostajem bez reči na tu vest. Ljut sam na anđela smrti.

Ali ne bi on bio besan da je posmatrao tu beskrajnu borbu za dah.

Norman u svom pismu pominje ono što sam rekao Morisu o tebi. A to što sam pisao Morisu, pisao sam najpre tvojoj prijateljici Amabeli koja živi na Novom

Zelandu. Rekao sam da si bila hrabra (i pored strahova); tolerantna (prema netolerantnostima); draga (i zajedljiva); odana (bez izneveravanja); poštena (lišena nepoštenja).

Nije svaki muškarac te sreće da nađe takvu dragocenost na teniskom igralištu.

16

Danas je moj rođendan. Ovde su David i Nensi, Džonatan i Margaret, i unučići. Kristofer spava u našoj sobi, u tvom krevetu. Ne mogu da se setim kad si počela da slaviš moje rođendane, ali se dobro sećam kako si predano organizovala ta slavlja. Bio je to jedan od tvojih velikodušnih darova. Kad si umrla, rešio sam da ponovo počnem da ih slavim, delimično zbog toga što sam želeo da okupim sve naše prijatelje, a delimično i zato što bi i ti to želela. Znao sam da će se svi prisutni setiti prošlogodišnjeg rođendana, kad si sedela u velikoj stolici pored vrata i dočekivala goste, tako hrabra, a toliko bolesna. A tako te se i oni sećaju, ne zato što im je to nametnuto nego zato što te vole.

Samo bi se zbog jedne stvari naljutila. Bilo je to kad sam prvi put pozvao više od pedeset gostiju, i prošle godine kad sam pozvao više od šezdeset. E, pa ove godine sam pozvao preko devedeset, i to je tvoje delo, jer su ovi novi ljudi u stvari oni koji su ušli u naš život u toku ove teške godine, i koji su nam učinili toliko dobra.

Šta sam time hteo da kažem da bi bila *ljuta*? Da li je to bila ljutnja? Ne, to je bila više neka vrsta strogosti. Ti bi rekla *Znaš, Alane, to me stvarno ljuti*, i ja bih prišao da te smirim, a ti bi me odgurnula i rekla

Ne, to me neće odobrovoljiti. Zatim bi se, posle izvesnog vremena, odljutila.

Znala si da budeš stroga i sa dečacima. Imala si običaj da se ljutiš na Džonatana kad je bio mali i da ga do-

bro ošamariš. Onda bi se i on naljutio. Ali, po mom povratku, vas dvoje biste se kroz deset minuta ljubili i mazili.

Bila si stroga i kad su u pitanju njihove česte posete Klofu, 1967, kad si bila u bolnici. Smatrala si da su puno trošili. Rekao sam ti da nisi u pravu, da dolaze zato što te vole, zato što si bolesna, i što žele da te vide. Ali nisam ti mogao reći da su znali da ti se primiće kraj i da su to krili od tebe.

Ova strogost je bila deo tvoje prirode, i svi tvoji su to znali i nisu se zbog toga otuđili. A to je bila čista strogost, bez podmuklosti. Mislim da si je nasledila od majke, tu škotsku osobinu; nije to bila strogost, nego više neka vrsta krepkosti, koja ti nije dozvoljavala da pokažeš svoja osećanja. Sećam se one noći kad je doktor O. telefonirao i javio da mi je majka upravo umrla. Zagrlila si me, privukla moju glavu svojoj i rekla mi

Znaš, tvoja majka i ja nismo nikad rekle jedna drugoj ružnu reč. U takvim trenucima si me skoro obarala s nogu i voleo bih da si to mogla da činiš češće. Ali nisi, jer to nije bilo u tvojoj prirodi. Razlikovali smo se u tome što sam ja pokazivao svoja osećanja, a ti nisi. Ali ispričaću ti i o ostalim trenucima kad si me osvojila.

17

Sećam se jednog događaja iz vremena kad je tvoj muž još bio živ. Iz Bolnice Hrista Kralja došle su dve sestre u internat u kojem sam stanovao, da skupljaju priloge. Dao sam im pola krune, ili pet šilinga, ne mogu da se setim, i potpisao se na spisku. Te večeri sam otišao u Morningvju, a ti i Red ste, s neskrivenom radošću, izvukle spisak i vratile mi moj prilog. Na isti način ste prevarile i svog oca i vratile mu prilog koji je dao. Ne sećam se da li si ti rekla Red, ili je ona rekla tebi *Alan (ili gospodin Paton) je previše naduven, haj-*

de da mu dignemo neku kintu. Moram da dodam da u takvim prilikama nisam baš bistar, jer je bio prvi april. Štaviše, namerno si računala na moju slabost, znajući da mi nikad neće pasti na pamet da posumnjam u ženu obučenu kao časna sestra. Kako si bila zadovoljna sobom! Kakav izraz trijumfa na tvom licu!

18

Proslava se završila. Devedeset sedmoro ljudi, nije li to nečuvno? Devi je pripremila *brejani*, a Gundi i Džin Sali ćurku, šunku i salate. Dots je pripremila pitu s jabukama, a Guin voćnu salatu. Dženi Malerb je donela domaći hleb umešen s buterom. Bile su zastupljene sve nacije pod suncem. Nadbiskup je predložio da mi se nazdravi, ali je prvo govorio o tebi kako si sedela u stolici pored vrata i dočekivala sve svoje goste sa srdačnim osmehom, tako hrabra, tako bolesna, i tako velikodušna u svojoj gostoljubivosti. Onda me je podvrgao nekoj vrsti pritajenog šegačenja. I ja sam počeo ozbiljno i rekao da se i ja sećam tih stvari; podsetio sam ih da je prošle godine Edgar Bruks rekao, sa slobodom koja je u tim prilikama dopuštena, da sam najhrabriji čovek u Južnoj Africi, a da si ti najhrabrija žena. A kad sam mu odgovarao, zanemario sam oba komplimenta, ali odonda žalim što sam ignorisao drugi kompliment. Potom sam ispričao našim gostima da sam na Badnji dan sreo nadbiskupa u prodavnici pića i da sam mu rekao *Vaša Uzoritosti, iznenađen sam što Vas srećem ovde.* On je na to odgovorio *U prodavnici pića može se sresti mnogo ljudi koje čovek ne očekuje.* Potom mi je rekao *Da li znate da sam ovde od devet ujutru?* A ja sam na to odgovorio *Vaša Uzoritosti, mi ne počinjemo dok ne zađe sunce.* Kad sam skrenuo pažnju Mariju Delu da je nadbiskup bio neraspoložen,

odgovorio mi je *Sasvim ispravno, trebalo je da nam Vi kažete da možemo ponovo da se smejemo.*

Posle još nekoliko šala zamolio sam dame da pređu u trpezariju i Gača Butelezi je glasno zapitao *Da li se to odnosi i na Zulue?*, a ja sam odgovorio *Ukoliko neki od muškaraca iz plemena Zulu smatra da treba da ide na čelu ženske grupe, može odmah da krene.* Posle toga smo imali savršenu večeru. U deset sati uveče gosti su počeli da se razilaze, a u jedanaest su ostali samo članovi porodice, Pet i Sakuntala.

Dženi, koja je donela na poklon hleb, napisala mi je idućeg dana *Iako Dori nije bila prisutna telom, jasno se moglo osetiti njeno prijatno i toplo prisustvo.*

Ni tuga, ni bol, ni uzdasi, već večni život.

19

Prošle noći odjednom sam se setio nečega što mi nije padalo na pamet četrdeset godina. Bio je to prvi nagoveštaj tvoje moralne snage, jer sve do tada ti si je crpla iz mene.

Oktobra ili novembra 1925. tvoja zaova iz Engleske rešila je da dođe da te obiđe i da te teši. Mora biti da je to za tebe bilo mučno. Druga žena bi, možda, tražila od mene da se jedno vreme ne pojavljujem, ali ti nisi. Rekla si da se desilo što se desilo, i da ne možeš da se i dalje skrivaš i pretvaraš. Mislim da smo se lako i lepo složili da nećemo kriti svoju ljubav, ali je nećemo ni pokazivati, i da ćeš morati da posvetiš dosta vremena svojoj zaovi.

Kad je došla, bio sam joj predstavljen i, koliko se sećam, nije bilo hladnoće u ophođenju. Ako me pamćenje ne vara, odlučila je da se vrati u Englesku ranije nego što je planirala.

Tek ću docnije saznati da kod tebe nije bilo pretvaranja, podvale. Kakva je to sreća zaljubiti se u ženu o

kojoj ne znaš ništa, izuzev da je živahna i nestašna, i potom otkriješ takvu čestitost. A možda čovek oseća vrline pre nego što se i pokažu. Možda je oko zaista ogledalo duše, a tvoje oči su bile bistre, i nestašne, i neustrašive.

20

Svi su otišli i kuća je ponovo pusta. Nensi i Margaret su ceo dan prebirale po tvojim stvarima. Nešto su stavile na stranu da bi poklonile tvojim prijateljicama. Što se tiče mene, zadržaću tvoju burmu. Pronašli smo jednu dragocenost – fotografiju sa premijere našeg mjuzikla *Mkhumbane* u darbanskoj gradskoj većnici. Na njoj su Šepstonovi, ti i ja, Hansi Polak i nadbiskup Herli. Svi smo u crnom, osim tebe. Ti si u predivnoj beloj haljini na cvetiće, sa belim krznenim okovratnikom i dugačkim belim rukavicama. Nasmejana si, ponosna, spokojna i srećna. Predivno izgledaš.

Da li sam ti to rekao? Ili ti to govorim sada kada više nisi tu da to čuješ? Mnogo je stvari koje sam želeo da ti kažem. Savetujem svim mladim muževima i ženama, kao i svim starijim bračnim parovima, da ne budu škrti na rečima. Verovatno si mi sutradan posle premijere *Mkhumbane* rekla, držeći u rukama novine, sa zabrinutim, prkosnim i zadovoljnim izrazom lica koji si u takvim prilikama imala – *Šta kažeš na ovo?* A ja sam, verovatno, odgovorio – *To je vrlo lepo, naročito od tebe.* Međutim, trebalo je da ti pridem, da te zagrlim i da ti kažem – *Divno izgledaš.* Nisi ti bila samo ono što bi se reklo lepa žena; lepom su te činili ponos i čežnja što su ti se ogledali u očima, ponos zato što si bila obučena kao kraljica, a delimično i zbog onog jadnika, tvog muža.

Noć koja je došla ubrzo posle Šarpvila bila je nezaboravna, kad su crnci i crnkinje marširali ulicama Dar-

bana i Kejptauna, a belci bili zabrinuti i preplašeni, i kad su svakome bile u svesti boja i rasa, a mi smo sedeli u Gradskoj većnici, Indijci, crnci, i Afrikanci, i belci, i slušali prvi muzički komad u kojem su igrali afrički glumci, i čiji su autori bili i belci i crnci. U toj sali nije bilo straha. I zamislite da je svemu tome došao kraj, jer su naši vlastodršci smatrali da je neprirodno i nepoželjno, i tradicijama naše zemlje odvratan, ma kakve da su! Zamislite da ste na nepoželjan i neprirodan način proživeli svoj život!

21

Kada su se tvoji roditelji i Red vratili iz Engleske? Ne mogu da se setim. Recimo da je to bilo novembra 1925. Ne znam da li si pisala o meni svojoj majci i Red. Rekao bih da je tvoja majka bila presrećna ne toliko zbog toga što ću joj biti zet, već zato što si opet bila voljena. Čuj, nisam ja bio tako loša partija, mlad profesor koji se sav predao poslu, koga je direktor cenio, učenici voleli, i koji je imao onaj bezazleni izraz u očima!

Tvoja majka me je poljubila i rekla – *Moraš biti dobar prema njoj*, a znam da je mislila na tvoj brak, koji je bio tako dugo odlagan i tako kratak. Rekao sam joj – *Pokušaću da budem.* Ne mogu da se setim šta mi je Red rekla. Ruta je bila veoma stidljiva i ti si joj zapovednički i podrugljivo rekla – *Poljubi ga, de, de, poljubi ga.* Gari, kome je bilo jedanaest godina, i koji je ličio na Haklberija Fina, promrmljao je nešto što nisam mogao da čujem. I tvom starijem bratu Obriju bila je poverena tajna i on mi je čestitao; jedino tvom ocu nije bilo ništa rečeno. Ne mogu da se setim zbog čega. Da li se mislilo da će svima ispričati? To ne bi bilo dobro, jer u to vreme čovek je morao da bude u žalosti, ili da se godinu dana pretvara da žali. On je bio čudan

čovjek. Imao je običaj da tumara od kuće do kancelarije, od kancelarije do sela, i od sela ponovo do kuće i kancelarije. Bio je advokat, ali, koliko se sećam, retko se pojavljivao u sudu. Kad bi na nekom od tih tumaranja sreo nekoga, on bi nešto progundao ili promrmljao, i prošao. Nikad nisam video da je zagrlio tvoju majku, ili nekog od vas, mada ne sumnjam da je to činio kad bi mu bilo saopšteno da neko odlazi u školu, ili u Darban, ili u London. Mora biti da je primetio da sve više vremena provodim u Morningvjuu, ali ne znam koliko mu je trebalo da shvati šta sam tamo radio. Čak ni tada nije ništa rekao i nastavio je da čuti sve do onog dana kad sam od njega zatražio tvoju ruku. Ne mogu da se setim šta je onda progundao ili promrmljao, ali je vrlo verovatno rekao *Da li si pitao Majku?* Ona je, u stvari, bila glava porodice, izuzev kad se radilo o novcu, a tada ga se čak i ona pomalo plašila. Svi ste ga se plašili kad se radilo o novcu. Za njega je davanje novca bilo isto tako bolno kao kad bi pristao da mu se iščupa neki organ iz tela. Uvek je tvoja majka bila ta koja mu se obraćala za novac, a on je rikao kao ranjeni bik.

Tvoja majka je bila izuzetna žena, mnogo stroža i nepristupačnija od svoje dece. Divio sam joj se i poštovao je, ali sam se prema njoj odnosio više s poštovanjem nego s ljubavlju, i mislim da ju je to bolelo. Kako sam mogao da je ne poštujem kad je svojoj deci usadila toliko ljubavi za pravičnost? Bila je mnogo snažnija ličnost od tvog oca. Ophodila se prema njemu tolerišući njegovo gundanje, mumljanje i urlanje, i šaleći se na račun toga. Ponekad bi mu se pokorila i on bi iznenada nevoljno razvukao usne u osmeh, koji bi mu preobrazio lice. Ona je provodila najviše vremena s decom. On je provodio malo vremena, a i to malo se smanjivalo jer je na spavanje išao takoreći odmah posle večere. Dizao bi se s petlovima, mada ne znam šta je radio. Imao je jednu naviku koju je tvoja majka tolerisala, mada ju je

povremeno i nervirala, da ode u kuhinju i da ubacuje pomalo začina, čilija i karija, u šerpe i lonce na šporetu.

Upravo u tu porodicu sam ušao, i to me je ispunjavalo radošću i ponosom. Tvoju zemlju sam prihvatio upravo isto onako kao što sam prihvatio i tvoju porodicu. Dogodila se još jedna stvar. Obradovala si svoju majku time što si se vratila crkvi i molitvi. I ja ovde pišem da nas je, i pored svih naših mana i grehova, naša ljubav prema Isusu Hristu i dobru pratila čitavog života i uvukla nas u opasne situacije.

22

I familija tvoje bake je bila izuzetna. Tvoj deda Robert Gould i njegova žena Džejn emigrirali su u Južnu Afriku, 1860, iz Eksdejla, na istočnoj obali Škotske. Dobili su farmu u Hajfletsu, isto tako divnom i netaknutom predelu kao što je okolina Iksopa, samo manje brdovitom. I farmi su dali ime Eksdejl, i na njoj su Robert Gould i njegova žena podigli deset sinova i četiri kćeri, od kojih je najstarija bila tvoja majka Agnesa.

Nisu mogli izabrati lepše i pogodnije mesto. Kiša i izmaglica, trava i paprat, usamljeni vapaj ptica, mogli su poticati sa stranica Luisa Gresika Gibona. O njihovim podvizima kružile su mnoge priče i podsećale su me na priče o Herijevima. Dobili su nadimak Maguze, što potiče (pretpostavljam, ali niko to ne zna) od reči *amaguza*, što na zulu jeziku znači burmutica, mada ponovo moram da naglasim da ne znam zašto je to tako. Maguze su bile čuvene i opasne, i prema njima su se odnosili sa mešavinom strahopoštovanja, čuđenja i blagonaklonosti.

U ovu neobuzdanu porodicu, koja je još bila zadržala grubost i radinost pionira farmera, bio sam primljen srdačno. Bio sam, naravno, samo nastavnik, a ne i brat bake Gould, R. D. Klark, takođe nastavnik i ču-

veni direktor Maritsburg koledža, a nije li on zaveštao školi ogromnu biblioteku, tako da ste mogli da na svaki metar puta od Eksdejla do Hajfletsu spustite po jednu knjigu, i da vam još i ostane? I nije li taj isti R. D. Klark magistrirao u Oksfordu, tako da se ne pomisli da baka Gould potiče iz bilo kakve porodice. O njoj i Džeku Arnotu kružila je jedna priča. I Džek Arnot je bio doseljenik, koji je otvorio mesarsku radnju u Hajfletsu. Docnije, kad se obogatio i kad je postao general u Prvom svetskom ratu, posedovao lepu farmu i bio veoma cenjen, posvađao se sa bakom Gould, koja je navodila ovaj argument *Podsećam te, mladi Arnote, da si nekad bio samo mesarski kalfa.*

Kad su se Gouldovi i njihovi rođaci skupljali, neko je uvek tražio da se priča o Maguzama, a i same Maguze bi uzvikivale *De-de, Doris, gde je Doris?* A ako se ti ne bi odmah pojavila, uzvikivali bi *Hajde, Doris, ispričaj nam neku priču o tim Maguzama.* A za to vreme tvoja majka je blistala od sreće, a tvoj otac se ponosno i zbudjeno osmehivao što mu je kćerka toliko omiljena. Potom su svi bučno tapšali i ti bi se pojavila u prolazu kompletno obučena *šešir, šal, kilt i sporan, čarape i sve ostalo, sa onim samouverenim i sigurnim osmehom, glavom zabačenom unazad i pogledom koji je govorio jasno i prilično neskromno Maguze, do ove večeri niste ni znali šta znači zabavljati se.* A jedna od prvih priča koju bi ispričala, koja je uvek oduševljavala sve prisutne, bila je ona o Ketu Farer, koja je skupila hrabrost da pozajmi deset šilinga od svoje stare, gluve i škrte tetke Džok iz Floš Hausa, i kako je tetka Džok, kad Ketu nije vratila novac na vreme, vikala na nju, naročito pred gostima *Da li si zaboravila funtu koju sam ti pozajmila, Ketu?* I naravno, ako ste poznavali Ketu i tetku, umirali biste od smeha.

Kružila je priča o tome kako je Henri Gould, četvrtodelete bake Gould, ispalio sačmaru u nogu jednom afričkom prestupniku, što, istinu govoreći, u tim pio-

nirskim danima nije smatrano za neki ozbiljan prestup. Međutim, sud je imao drugačije mišljenje i kaznio je Henrija malom novčanom kaznom. Henri nije bio neko ko bi lako dopustio to smanjivanje privilegija pionira. On, koji je gajio rasne polo konje, kupio je neku ragu od jednog svog radnika, prozvao je Sud i prijavio za glavnu trku predstojećih konjskih trka, koje su bile planirane da se održe u Hajmvilu (ili možda u Anderbergu). A onda, kad su konji pobednici galopirali prema podijumu za pobednike Henri je počeo da grdi Sud koji nije imao sreće *Hajde, Sude, budalo jedna, vikao je, zar si samo to u stanju da uradiš? Ah, Sude, idi dođavola.* Šta je Sud o tome mislio, nije deo ove priče. A šta su Maguze mislile o tome, deo je moje. Smejali su se, plakali, oči su im bile pune suza, kašljali su, čavrljali, ali, bez obzira na sve, smatrali su da je Doris jedna od najvećih zabavljačica svih vremena. Ko zna? Možda si i bila.

A evo još jedne priče. U porodici Maguza moralo je da dolazi do svađa, i Henri i Donald nisu govorili neko vreme, tako da je nastalo pravo slavlje kad su rešili da se pomire. Donald je iz grada došao na farmu svog brata, u *Dartford*, blizu Anderberga. Posle večere su rešili da igraju bridž, što je bila porodična slabost Maguza. Štaviše, Donald je slučajno, pri deljenju karata, ili je to bilo deo pomirenja, bio u paru sa Henrijem, a igrati sa Henrijem iziskivalo je izvesne svetačke osobine koje Henri baš nije imao u izobilju. Kraj partije je bio žestok, verovatno zbog nekog neslaganja prilikom deljenja ili u toku partije. Donald bi zarezao *Ne ostajem više ni minuta u ovoj proklesoj kući,* na šta bi Henri odgovorio, kako i dolikuje domaćinu *Odvešću te do anderberške stanice.* A put od Dartforda do Anderberga je išao uglavnom nizbrdo, bio je zemljan i, kad je padala kiša, voda je oticala s jedne strane puta na drugu dijagonalnim žlebovima, a potom na pašnjake. Takvim putem se nije moglo voziti prebrzo, jer bi zad-

nji deo kola utonuo kad bi se prelazio neki kanal. Osim toga, u to vreme automobili su imali platnene krovove, ili nadstrešnice, koji su se držali na drvenim letvicama ili šipkama. Stoga je pretila opasnost da, kad vozač prelazi preko ovih kanala, putnik u zadnjem delu kola tako odskoči i udari u šipku da mu se moglo dogoditi da pogine ili da, u najboljem slučaju, bude samo povređen.

I upravo to je Henri uradio, i to se desilo baš Donaldu. Kad se, kako se i pretpostavljalo, to dogodilo bar dva puta, Donald nije više mogao to da izdrži i viknuo je Henriju *Pusti me da izađem, ići ću peške*. A onda je Henri rekao, kako dolikuje domaćinu *Prebaciću tvoje torbe do stanice*. Tako je Donald bio ostavljen na putu, a Henri se odvezao u Anderberg i ostavio torbe na peronu, gde su u to vreme mogle da stoje beskonačno dugo. Vraćajući se kući, Henri se na putu sreo s bratom i, kako priliči domaćinu, mahnuo mu u znak pozdrava, ali njegov gost nije ni odgovorio.

Lično sam prisustvovao jednom od tih pomirenja. Bilo je to 1931. u Morningvjuu, posle sahrane tvoje majke. Opet je trebalo miriti Henrija i Donalda, a tvoj brat Obri je uzeo na sebe tu ulogu. Povukao je dve crte kredom, po jednu na svakom kraju duge verande u Morningvjuu (sećaš se, tamo gde si se prvi put pripila uz mene?), zatim je sa velikom preciznošću povukao i treću liniju po sredini. Trebalo je da Henri i Donald istovremeno krenu i da istovremeno stignu do srednje linije i rukuju se, što bi označilo objavljivanje trajnog mira. Avaj, Henri je mislio da Donald nije išao dovoljno brzo i, kad se uverio u to, napustio je bojno polje besno frkajući, ne ostavivši Donaldu mogućnost da se izmiri.

Gde si ti sada, nestašni i drski ismevaču Maguza, sa zajedljivošću koja je bila u stanju da ih nasmeje, jer u njoj nije bilo ni trunke zlobe? Da li ih i sada neko začikava i zasmehava čitavu kuću pitanjem *Sećaš li se funte koju sam ti pozajmila, Keti?* Gde je sada taj vragolasti izraz lica? Jer bio je to deo čuda sačinjen od

praha, i sada, kad se to čudo vratilo prahu, da li je za-
uvek nestalo? Ili je, možda, deo samih nebesa, kao što
bi i trebalo da bude?

23

Zabeležiću brzo nešto što mi se dogodilo danas popodne. Nensi i Margaret su izdvojile tvoj smeđi kaput i crveni šešir za Elizabetu, i ja sam ih odneo njoj. Bila je skrhana i krenula je sa bujicom engleskih i burskih reči, otkrivajući duboki bol, kakav nisam očekivao. Ponovo mi je nešto zastalo u grlu i nisam se usudio da joj išta kažem. Došao sam do kola i ona je pošla za mnom, obasipajući me sve vreme rečima zahvalnosti, a ja se ipak nisam usudio da joj išta kažem. Mahnuo sam joj rukom i odvezao se u pustu kuću.

24

Ne mogu sada da se setim koji je mesec bio kad sam te poveo da se upoznaš sa mojim ocem, majkom, sestrama i bratom. Ali, dobro se sećam naše kuće koja se toliko razlikovala od tvoje. Moji roditelji su bili članovi Hristove braće. Nisu odobravali sjaj i raskoš crkava, i njihovi verski obredi su bili sušta jednostavnost. Najviše neslaganja su izražavali kad su bile u pitanju Anglikanska i Katolička crkva. Moj otac je pušio, ali majka nije i pravljenje ovakve razlike je takoreći uživalo status verskih propisa. Pozorište je bilo zlo, ali ne i bioskop! Nikad u našoj kući nisam video alkohol, mada se sećam da su moj otac a možda i moja majka ponekad popili malo vina kod komšija. Nedeljom smo išli u zajednicu, a jedina dozvoljena rekreacija bilo je pešačenje. Retko nam je bilo dozvoljeno da izađemo iz kuće, osim kad smo išli u školu ili da obavimo neki posao, a prijatelje je birao ili odobravao moj otac. Bio je

strog i ponekad čak i svirep, pa iako nisam sumnjao u to da nas je voleo, retko je bio u stanju da to i pokaže. Majka je bila nežna i srdačna, potpuno pokorna ocu, iako je i sama bila ličnost snažnog i plemenitog karaktera. Sećam se još jedne stvari, a to je da smo upravo u toj strogoj kući naučili da volimo i negujemo dobro, ali moram da primetim i da su ta ljubav i negovanje dobra bili neodeljivo spojeni sa krutim načelima verovanja koja sam docnije odbacio, kad sam saznao da su i drugi ljudi voleli i negovali dobro uz verska načela koja su bila sasvim drugačija od načela neophodnih za spasenje, kako su nas učili.

Upravo u ovu kuću sam morao da te vodim, tebe udovicu, kojoj je pre samo nekoliko meseci umro muž, ženu skoro šest godina stariju od mene, koja je pušila, koja nije izbegavala alkohol i koja nije verovala ni u jedno puritansko načelo u vezi sa nedeljom i, kao vrhunac svega, pripadala Anglikanskoj crkvi, toj popovskoj crkvi koja je bila svetovna, a pretvarala se da je duhovna, čiji su se sveštenici nazivali pastori i nosili neobičnu odeću, i gde su se iz nedelje u nedelju torokale iste gluposti. Nijedno od ovih pitanja nisam olako uzimao, ali najviše me je brinulo što je moj otac krajnje nerazumno osuđivao žene koje su pušile. Preklinjao sam te da prestaneš, ali nisi htela. Usuđujem se da mislim (i usuđujem se da mislim da sam u pravu što se na taj način usuđujem) da ste ti i Red smatrale sebe pionirima ovog oblika emancipacije žena. Na kraju si pristala da ne pušiš pred mojim ocem, mojom majkom i mojim sestrama. Pred mojim bratom Atolom nije bilo problema, jer je on hladno i sa drskom otvorenošću, koja meni nije bila svojstvena, odbacio celokupno učenje mojih roditelja koje mu se nije dopadalo. I on je pionir u emancipaciji, jer je svoju majku zvao Junis, a baku Lizbet, Elspet, ili Besi. Imao je običaj da ih savetuje i prekoreva na način samo njemu svojstven. Ti i on ste se brzo sprijateljili, jer ste oboje bili vragolasti. Mi-

slim da te je moja majka odmah zavolela, uprkos svim gore pomenutim preprekama (osim pušenja, za koje nije ni znala). A mislim da su te i moje sestre zavobile (Dori je bila mlađa od tebe deset godina, a Ejlza dvanaest) i znam da je ta ljubav vremenom rasla. Mog oca nisi zavolela i ja te za to ne krivim; među tvojima si ga zvala Džimi, i mora da je bio prilično zbunjen jer nije znao gde da te smesti; takav tip žene nije bio poznat njegovom skućenom svetu.

Što se mene tiče, nikad nisam postao pripadnik Hristove braće, uglavnom zato što moj um nije hteo da prihvati nijedan kruti način verovanja, i povredio sam svoju majku rekavši joj da cenim ljude po njihovom životu i delima, a ne po njihovim ubedenjima. U Iksopu sam odlazio u metodističku crkvu i to je bio prvi korak u udaljavanju od sektaštva. Ali u duši sam, bez tvog znanja, već počeo da se pripremam za tvoju popovsku crkvu sa njenom čudnom odećom i dosadnim pripovedanjima. Jedan od razloga si, svakako, bila ti, ali drugi razlog je bio da anglikanstvo, kako je, opisujući te, pisao iz zatvora Norman, nije toliko poricalo zlo koliko je potvrđivalo postojanje dobra.

Moram da dodam još nešto. Molio sam te da ostaviš duvan iz pogrešnog razloga. Molio sam da to uradiš zbog moje udobnosti i lagodnosti, a trebalo je da navedem sasvim drugi razlog da će ti uništiti pluća i prozrokovati kraj u strašnim mukama, i izazvati onaj stravičan ritam kao kad se poklopac kutije diže, za trenutak zastaje, zatim s treskom pada, pa se opet diže, sa spazmom zbog kojeg srce posmatrača hoće da prepukne.

Ali, avaj, u to vreme nisam znao za taj razlog.

25

Polovinom decembra 1925. otišao sam u roditeljsku kuću da tamo provedem božićne praznike. Koliko me sećanje služi, tada sam primio tvoja prva pisma. Po-

činjala su sa Mom najdražem . Ne mogu da opišem radost i ponos što sam bio tako oslovljavan. Konačno, imala si majku, oca (shvatio sam da nije bio neki borac), Red, Rutu i Garija. Nisam siguran da sam te u toku tog dugog šestonedelnog božićnog raspusta viđao, što je bilo neobično. A onda je osvanuo veliki dan kad je trebalo da se vratim u Iksopo i da odem u Morningvju, da me dočekaš dobrodošlicom i da me voliš. Ne mogu rečima da izrazim to iščekivanje, jer je neopisivo. Od svih radosti mog života, najviše me je radovalo što ću ponovo biti s tobom posle razdvojenosti. A kad pišem o radosti ponovnog spajanja, mislim pre svega na radost fizičkog sjedinjavanja.

Ne mogu da verujem da nisi znala kada dolazim. Kad sam stigao u Morningvju, tvoja majka, Red i Ruta su izašle da se pozdrave sa mnom. Ali tebe, očekivajući, nisam video. Bila si u kupatilu, rekli su mi. Sedeli smo u prostoriji koja se u to vreme zvala salon i svi su sa mnom razgovarali, ali kako sam mogao da razgovaram s njima? Čini mi se da su me na kraju ostavili da sedim sâm. Koliko sam tamo sedeo? Pogrešio bih ako bih sada pokušao da se setim. Oprostio bih deset minuta, ali pre će biti da sam čekao svih trideset. Posle izvesnog vremena došla je tvoja majka da mi kaže *Sad će ona*. Čini mi se da je izgledala nesrećna, ne znam da li zbog mene ili zbog tebe, zato što se nadala da ćeš biti srećna, ne mogu da kažem. Da li se ulazilo u sobu i izlazilo iz nje? Da li su odlazili tebi i molili te, i govorili ti da tako nešto nema smisla? Ne znam. Znam samo da me je čekanje voljene osobe koja nije dolazila, koja neće doći, ili koja se plašila da dođe i da se vidi sa svojim najdražim, bolelo.

Najzad si se pojavila. To je očigledno, jer inače ne bih ovo pisao. Kako smo se zagrlili? Da li suzdržano? Avaj, pamćenje mi uopšte neće pomoći. Mora biti da si mi na licu videla bol, mora biti da si to i očekivala.

Zašto nisam izašao iz kuće pre nego što si došla sa tvog beskrajno dugog kupanja? Zašto nisam hladno rekao tvojoj majci *Ako me neko želi, ako sam slučajno nekom potreban, može me naći u muškom internatu*. Ali nisam mogao. Nisam znao te reči, bio sam zaljubljen, bilo mi je dvadeset tri godine. Da mi je bilo trideset tri, verovatno bih otišao i ne bih se više vratio, i ne bi bilo ni Davida, ni Džonatana, ni njihovih prekrasnih žena, ni njihove divne dece koja su mi velika uteha. Verovatno bih se oženio nekom drugom devojkom, verovatno nekom devojkom koja bi se plašila da me slepo sledi na opasnim putevima, i koja bi mi podarila plašljive sinove i kćeri, snahe i zetove. Ali nisam tako postupio jer sam bio zaljubljen. A sam Bog zna zašto sam ostao zaljubljen.

Objasnila si mi zašto sam te čekao. Otišla si do Džin, koja je takođe bila udovica i koju si smatrala za veoma mudru ženu. Otišla si njoj, jer si počela da sumnjaš u silinu svoje ljubavi prema meni. A ona ti je rekla da si bila uhvaćena na brzinu i da tvoja ljubav mora biti sumnjiva, jer si bila usamljena i jer si želela da ponovo budeš voljena, a u Iksopu nije bilo slobodnih vršnjaka ili nešto starijih muškaraca; zato si se u svojoj usamljenosti okrenula mladiću punom čežnje, koji ti se sigurno dopao. Igrala si s njim tenis i zavitalavala se, i čak si ga nekoliko puta i nasamarila za prvi april.

Ne znam, možda ti je rekla i to da, u želji da budeš voljena, ne smeš da budeš nestrpljiva, da moraš da sačekaš, da moraš da izlaziš, još si mlada i privlačna, sigurno ćeš se ponovo udati i ta će se greška zaboraviti. Možda ti je, kao mudra žena, rekla da sam i ja mlad i da ću to preboleti i oženiti se nekom ljupkom mladom devojkom, koja će me voleti više nego što si ti u stanju da me voliš.

A onda si mi rekla da i ti smatraš da bi bilo pametnije da se oženim nekom mlađom ženom, ili si me upitala *Zar ne misliš da treba da se oženiš nekom mla-*

dom ženom? A ja sam ti, i pored bola, rekao *Ne želim da se oženim nekom drugom ženom.*

Ne uobražavam da shvatam zašto, i posle toliko godina tvoje topline i tvoga drugarstva, opet treba da osetim taj bol za tim minulim vremenima? Bio bih plemenitiji, zar ne, da ga nisam osetio? Ali, u tom slučaju, to ne bih bio ja, niti bih pisao ono što pišem, jer ja pišem priču o ljubavi koja je počela sa radošću i bolom, a završila se sa postojanošću. Pišem jer osećam potrebu. Ne dolazim u ovu sobu i ne piljim u hartiju, kao što sam toliko puta činio. Željan sam da počnem, a, ako me odazovu, biću nestrpljiv da se vratim. I sve će biti tamo, radost i bol i istrajnost. Neko će reći da se tebi to ne bi svidelo, ali ja mislim da bi me ti pogledala hrabro i ozbiljno, i rekla *Ako smatraš da to treba da bude tako napisano, napiši to tako.* I evo, ja smatram da to treba da bude ovako napisano.

26

Tada sam se prvi put naljutio na tebe, jer si ono što je bilo među nama poverila ženi koja je za mene bila neznanka, koja je nesumnjivo posedovala životnu mudrost, ali uopšte nisam zapazio da je bila u stanju da shvati ono što se dešavalo u duhovnoj sferi. Kad jednom krenu ljutite misli, one naviru kao bujica, okome se na vas, šćepaju vas i uništavaju. Ko me je toliko često pozivao u kuću tvojih roditelja? Ko mi je sredio da dajem časove tvojoj sestri? A ko je predložio da mi se gleda u dlan? Zar nisi bila u stanju da shvatiš da sam zaljubljen? Zašto onda nisi otišla do Džin i rekla joj šta se s tobom dešava, i zašto je nisi pitala kako da postupiš? Zašto si me svojim rukama uzdigla do velike visine, a potom pustila?

Šta se onda desilo? Da li je neko došao i rekao *Vreme je za večeru?* O čemu pričaš za večerom kad ti

je tvoja draga upravo rekla da bi možda bilo bolje da nađeš drugu?

Posle večere smo ti i ja otišli u baštu sa prostirkom i jastučićima. Da li smo prvo razgovarali, ili smo se prvo grlili i milovali? Ne mogu da se setim. Sećam se samo da sam ponovo rekao da ne želim da se oženim drugom, da želim da se oženim tobom. Rekla si mi da ti je još uvek stalo do mene, ali da si došla do zaključka da ti nije dovoljno stalo, ili da nisi u stanju da dovoljno voliš, da ti nije stalo koliko zaslužujem. Zatim smo rešili da se ne rastajemo i ti si se nadala da će doći dan kad ćeš me voleti koliko zaslužujem. Baš ne mogu da se setim ni kako smo sve to sročili.

S obzirom na moje godine, bilo mi je teško da se stavim u tvoj položaj, ali mislim da sada to shvatam. Mislim da je tvoj osećaj krivice bio dvostruk. Prvo, zato što si zavolela nekog vrlo brzo nakon muževljeve smrti; drugo, zato što si šest godina mlađeg mladića hrabrila da te voli, a nisi mogla da mu pokloniš zanoše prve ljubavi. Mislim da si mnogo razmišljala u kategorijama prve i druge ljubavi, jer je to bilo u romantičarskoj tradiciji tog vremena. Ne bih rekao da to više ne postoji, ali danas to nije ni nalik onome što je nekada bilo.

Ironija je bila u tome što mi ne bi ni palo na pamet da je tvoja ljubav nedovoljna da mi to sama nisi rekla. A ne mogu da se setim da li sam i ja bio kriv, da li sam bio ljubomoran, ili previše posesivan, ili suviše zahtevan. Hteo bih da verujem da je bilo tako.

Dopusti mi da pišem o još jednoj stvari. Iako je sećanje na te stvari bolno, nisam živeo u bolu. Bio sam zaljubljen u život, u školu, njene učenike i učenice, zaljubljen u brda i doline Iksopa, u tebe. A postojala je i nada koju si ti pothranjivala da ćeš mi jednog dana nadoknaditi sve što si mi u svojoj ljubavi uskratila.

Kondak, priča o ljubavi i bogu

Ako pisac, posmatrajući ljude, shvati da je moguće da ta mašina prepuna buke i besa bude istovremeno surova, čangrizava, sebična, ohola ali i puna anđeoskog sjaja, onda on, poput Alana Patona (1903–1988), južnoafričkog romanopisca i pesnika, mora da napiše Kondak, knjigu propovedi i molitve.

Kondak je u vizantijskoj liturgici prvobitno predstavljao dugu pesmu himničnog karaktera čije je strofe pojava solist dok je hor odgovarao pripevom. Vekovnim menjanjem pesničko u njemu sačuvano je kroz metriku, a njegova tema i osnovni tok počinjavaju na propovedi ponekad datoj u razgovoru, na primer arhangela Gavrila i deve Marije, ili kroz slavljenje Bogorodice, ili preko obraćanja svetiteljima od kojih se traži pomoć, zastupljenje, smirenje i izbavljenje od beda i napasti. U kondacima se ističe moralni i duhovni oblik svetog: da je pošao za Hristom i stekao Hristovo naselje, da Ga je proslavio i naučio narod da se klanja jednobitnoj Trojici, od mladosti zavoleo anđeosko življenje, podneo skrbi zemaljskog i rastočio ga da bi primio nebesko.

Nije slučajno što je pisac Paton svoju priču o preminuloj ženi Dori nazvao Kondak, osećajući da se tako na poseban način obeležava blagost i smirenost svakog trenutka koji je sa njom proveo. Oni mladalački dani prepuni bure duše i tela kroz čin pisanja se uspostavljaju kao nešto što pruža složen ukus života. Njena teška bolest u kojoj se danonoćno borila za vazduh dokazuje banalnu činjenicu sa kojom se pozemlja ne miri, da život, neverovatno tajanstven, u bojama i pokretima sličan leptiru, i ljubav, još neverovatnija od života, zavise od materijalnog elementa kakav je, na primer, kiseonik. Njena smrt, iako završetak, početak je i podsticaj jednog minucioznog preispitivanja kakvo je pisanje. Zato je

i Selimovićev derviš na početku gorke ispovesti naglasio da kroz pisanje vidi sebe kako postaje književnost i nije ništa drugo do vavilonska biblioteka u koju se hvata neuhvatljivo, priča neispričljivo, zatumljeno u sećanje kroz koje čovek oseća svog najvećeg neprijatelja Vreme, a ovo opet trajanjem objašnjava Prostor i njegove dimenzije, vidljive i nevidljive, u koje čovek treba da smesti svoju krhkost i ranjivost. Čin ispisivanja je susret sa onim što je bilo da bi se *sagledao život* ova sintagma dovoljno vara, jer se tiče predrasude da kroz sagledavanje života vidimo u njemu nešto tuđe što nam ne pripada i prema čemu smo ravnodušni. Davna je ta potreba čovekova da se kroz pisanje susretne sa sobom kao sa tuđincem i da u tom susretu bar na trenutak doživi iluziju koja će mu dati još jedan život da ga proživi lepše i pametnije, bez grešaka prethodnog. Svako od nas, bio pisac ili ne, sanja o iskrenoj ispovesti, pismu u ime ljubavi i blagosti, koje obično ostane nenapisano ili dolazi posle smrti, ali nikad suviše kasno da istakne ljudsku potrebu za dobrotom i pokajanjem.

Punoća ljubavi u ovom romanu data je kroz celovit život. To je ljubav koja je počela sa radošću i bolom, a završila se postojanošću. Ispisujući stranice svog života Alan Paton, pisac i čovek, sa petrarkističkom zanetošću koja uživa u svakom prizoru sećanja, opisuje ljubavno uspinjanje do one koja je već volela i izgubila, koja je vrlo brzo posle muževljeve smrti zavolela nekog drugog i to još šest godina mlađeg od sebe. Ratoborno zavođenje je uzbuđljivo, jer u njemu učestvuju žena koja je dobro upoznala sve méne ljubavi, čak i rastanak u smrti sa kojom se ne miri tako lako, noseći kao uspomenu na pokojnog muža njegov venčani prsten, i mlađić koga njena ženstvena superiornost podiže pa spušta, peče pa hladi, bodri ga da je voli, i sumnja na mačkoliki ženski način u njegovu snagu, poigravajući se sa njom. Ono što je bilo nekad smenjuje se sa onim što je sada. Ono što je unutra, u duši, smenjuje se sa onim što je spolja. Smrt, kao jedini završetak prave ljubavi, daje poseban oblik sećanju uređujući ga, naspram mržnje i očajanja koji na prošlost gledaju haotično. Pred nama su uredne fioke uspomenu u starom hrastovom ormanu, ispunjene posteljinom, mirisom la-

vandule i mesečevim zrakama koje, kada na kraju čovek ostane sam, umesto čaršava prostiru po krevetu.

Ono što učvršćuje ovu priču, ponekad ugroženu kad je u pitanju preveliki patos, jeste to da žena kojoj je Kondak posvećen nije bela žena. U našem svetu nenadano lišenom iluzija, u kojem se svaki čovek oseća strancem, u svetu prosečnosti gde su se pobile suprotnosti, gde vlada večiti rat između belih i crnih, gvelfa i gibelina, Kapuletijevih i Montegija, najveće drame tiču se najapsurdnijih stvari. I sam bespoštedni borac protiv rasizma, Alan Paton shvata da biti crnac ili belac ne znači ništa, ali tamo gde postoji aparthejd znači sve, i gorko opominje: Afrika je kontinent koji su žrtvovali. Beli čovek koji ga je žrtvovao nikad ne može da bude nadmoćan, već se, naprotiv, on oseća uplašeno i ugroženo kao svaki onaj što svoje kraljevstvo gradi na mržnji. U romanu koji ga je proslavio, *Plači, voljena zemljo*, lamentira nad eliotovski pustom zemljom u kojoj ni titihoja više ne krešti, jer nema hrane koja bi privukla makar pticu.

Tom surovošću kao da se hrani ljubav bežeći od apsurda i zatvarajući se u bezbedan prostor u kojem joj malograđanin Kapuleti ne može ništa. Čini se kao da Montegijevi i Kapuleti jačaju ljubav radeći na njenom uništenju. Boreći se oružjem koje je njena suština, ljubav sva sazdana od duše zaboravlja na nevažne prateće rekvizite koji pripadaju svetu spolja, a koji samo mogu da joj štete.

Knjiga Kondak tebi preminuloj objašnjava i smisao vere, jer je ona ispovest čoveka duboko ispunjenog verom koja događajima u životu daje drugačiji i dublji smisao. Misao o večnom životu mnogo je bliža čoveku od predavanja ništavilu, a priprema za večni život, što je u stvari suština vere, tiče se čovekovog usavršavanja i otkrivanja njegove anđeoske strane kroz prečišćenje duše i moralno uspenje. Za verujućeg čoveka sasvim je drugačije poimanje smrti. Vernik je onaj koji je osetio ljubav a kroz nju i besmrtnost, jer je ljubav po svojoj onostranoj prirodi besmrtna. Sa kakvim je samo zanosom Laza Kostić pevao o onostranom u najlepšoj našoj ljubavnoj pesmi *Santa Maria della Salute*, i to nisu bila samo pesnička preterivanja i metafore već istinsko prosvetljenje koje obuhvata apsolutna znanja što se više osećaju srcem nego razumeju mozgom. Vera, kako je učio Dostojev-

ski, objašnjava patnju. Kroz patnju se odbacuju trivijalnost i sitničavost, bezvredne pojave, a čovek se primiče velikim spoznajama koje kod darovitih podstiču na stvalaštvo.

Posle duge ženine bolesti i smrti pisac Paton želi i mora da napiše knjigu kojom uspeva da dokaže sebi kako je prevladao sudbinu kamena, prašine i blata. Ako je Bog neprestano stvaranje, kaže Berđajev, onda mu je, pored statičke anđeoske hijerarhije, potreban čovek koji oduhovljuje prirodu svojom stvaralačkom slobodom. Primicanje Bogu u ovoj knjizi lako je i vazdušasto, bez napora, onako kako čovek i treba sa Njim da razgovara kada se sklone sve prepreke što ometaju govor čista srca. Misli dolaze iznenada, ali se nižu u spokojnom redu, i ta spontanost vrednost je ove knjige koja ne želi da bude učena, već da kao molitva klizi sa usana. ...Bog ima i ljubav i samilost, ali ne i moć, ili da je svemir takav da je Bog i moćan i bespomoćan, i Stvaralac i Rušilac i da svoju svirepost može ublažiti svojom ljubavlju. To mi je sve suviše teško da shvatim. Ovakvo shvatanje Boga, kaže pisac možda je tumačenje o Njegovoj nepojmljivosti.

Knjigom vlada okrepljujući, blagi ton molitve koja teši i isceljuje. Stalno smenjivanje onog unutra i onog spolja, kroz molitvu koja je zamišljena kao razgovor sa vrlinom, prevazilazi dramu suprotnosti i postaje spokoj. Možda je jedna od najznačajnijih osobina Kondaka spokojstvo koje izbija sa svake stranice. To nije pomirenost, već nadmoć kroz veru, ljubav i nadu. Smirena nadmoć kojoj sve što je ljudsko nije strano.

Put do čoveka ne može da preskoči razmišljanje o grehu i njegovom oprost. Jedno vreme radeći na mestu upravnika u kazneno-popravnim domovima u Dipklofu, Paton je jadicovao nad sudbinom mladih prestupnika, ističući, kao i njegov veliki prethodnik Dostojevski, da svako zaviruje u dušu žrtve, a niko se ne brine o duši ubice. Knjiga Kondak bi bila nepotpuna, budući tonom i oblikom pohvala i molitva, ako bi zaobišla priču o grehu. Surovi uslovi prevaspitanja, koji vladaju u zatvorima, nisu prava kazna, jer najstrašniju kaznu čovek izriče sam sebi, pa prema tome i oprost dajemo sami sebi.

Poboljšavši uslove novim upravnikom je obesnim prestupnicima pružio slobodu koja obavezuje, i koja nasuprot kroće-

nju divljih zveri, pruža veru u andeosko. Ispitujući smisao greha, pisac se bavi tumačenjem smisla čovekove slobode.

Ko oprašta grehe osim Boga i osobe o koju smo se ogrešili? Postoji samo jedna osoba koja mi može oprostiti, a to sam ja sâm. Ali svakako je nemoguće da oprostim sebi kad ne znam za Boga, i kad sam od onih o koje sam se ogrešio odvojen tamničkim zidovima i hiljadama okeanskih milja.

Mnogo toga mi je dato, ali mi nije sve na korist.

I tako, jezikom koji ima lakoću i svečanost biblijskog zapisa, Alan Paton, pišući Kondak njoj koja je preminula, ispisuje stranice o sebi, svom sazrevanju, patnji, radosti koju mu je pružila ljubav, o strahu pred bolešću i smrću, o svemu dobro znanom svakom čoveku koji u časovima radosti, a češće u časovima tuge, makar u mislima, upravlja pogled ka nebesima.

Ljubica Arsić